

فصلنامه روستا و توسعه، سال ۱۸، شماره ۱، بهار ۱۳۹۴، صفحات ۹۳-۱۱۱

عملکرد مؤثر دهیاری‌ها در توسعه روستایی از دیدگاه دهیاران؛ چالش‌های پیش‌رو: مطالعه موردی استان فارس*

حسین خوشبخت، هوشنگ ایروانی، حسین شعبانعلی‌فمی، و یاسر محمدی**

تاریخ دریافت: ۱۳۹۲/۶/۱۰ تاریخ پذیرش: ۱۳۹۳/۱۲/۲۵

چکیده

پژوهش حاضر با هدف واکاوی عملکرد مؤثر دهیاری‌ها در توسعه روستایی و چالش‌های پیش‌رو از دیدگاه دهیاران استان فارس انجام شد و به لحاظ روش، از نوع تحقیقات توصیفی-همبستگی محسوب می‌شود. جامعه آماری تحقیق را تمامی دهیاران استان فارس (N=۱۲۳۱) تشکیل دادند که با استفاده از رابطه کوکران تعداد ۱۴۵ نفر از آنها به عنوان نمونه انتخاب شدند. نمونه‌گیری با روش خوشه‌ای چندمرحله‌ای و در مرحله آخر به صورت تصادفی ساده صورت گرفت. ابزار تحقیق پرسشنامه‌ای بود که روایی آن بر اساس نظر جمعی از اساتید و کارشناسان تأیید و برای تعیین میزان پایایی بخش‌های مختلف پرسشنامه نیز از آلفای کرونباخ استفاده شد (۰/۹۱۵)، که حاکی از مناسب بودن ابزار تحقیق بود. داده‌ها با استفاده از نرم‌افزار SPSS تجزیه و تحلیل شد. نتایج آمار توصیفی نشان داد که از نظر دهیاران، سه گویه ناکافی بودن اعتبارات دهیاری‌ها، انتظارات و توقعات نابجا و بیش از حد مردم از دهیاران، و نرخ بالای بیکاری در روستا، به ترتیب، مهم‌ترین چالش‌های پیش‌روی دهیاران به‌شمار می‌روند. همچنین، نتایج تحلیل عاملی نشان داد که چالش‌های عملکرد دهیاران در شش عامل دیوانسالاری،

* تحقیق حاضر با حمایت مالی پژوهشکده سازمان شهرداری‌ها و دهیاری‌های کشور در سال‌های ۱۳۹۰ و ۱۳۹۱ به انجام رسیده است.

** به ترتیب، نویسنده مسئول و دانشجوی دکتری توسعه کشاورزی، دانشکده اقتصاد و توسعه کشاورزی، دانشگاه تهران (ho.khoshbakht@gmail.com)؛ و استاد دانشکده اقتصاد و توسعه کشاورزی؛ دانشیار دانشکده اقتصاد و توسعه کشاورزی؛ و دکترای توسعه کشاورزی، همگی از پردیس کشاورزی و منابع طبیعی، دانشگاه تهران، کرج.

برنامه‌ریزی، اقتصادی، فرهنگی - اجتماعی، زیرساختی - تجهیزات، و شناختی دسته‌بندی می‌شوند. این شش عامل، در مجموع، در حدود ۶۶/۶۶ درصد از واریانس چالش‌های پیش روی دهیاری‌ها در استان فارس را تبیین می‌کنند.

کلیدواژه‌ها: دهیاری، توسعه روستایی، مدیریت روستایی، فارس (استان).

مقدمه

امروزه، تقریباً هیچ جامعه نوینی را نمی‌توان یافت که برای گردش امور خود بی‌نیاز از سازمان‌ها باشد (فیروزآبادی و ایمانی جاجرمی، ۱۳۹۱: ۶۲). توسعه روستایی نیز از دو عامل سازمان‌های دولتی و سازمان‌های مردمی تأثیر می‌پذیرد و بر پایه شکل‌گیری سازمان‌های متنوع نظیر شرکت‌ها، سازمان‌های غیردولتی و شوراهای و همچنین، ارتباطات مناطق روستایی با بخش‌ها، شهرها و دیگر سطوح پدید می‌آید؛ بنابراین، توسعه از طریق تعامل مثبت دولت با دیگر سازمان‌ها و نهادها به دست می‌آید و برنامه‌های توسعه و مدیریت، علاوه بر سطوح کلان، به سطوح منطقه‌ای و محلی هم نیازمند است (Mahdidost, 2004: 175). روستاها همواره در جایگاه نخستین واحدهای اجتماعی و مرکز استقرار و اسکان انسان‌ها سازمان اجتماعی و مدیریتی از قبیل مالک یا کدخدا داشته‌اند؛ اما امروزه، به دلیل پیچیدگی مسائل و پیدایش نیازهای متعدد، نیاز به مدیریت روستایی با مفهومی گسترده‌تر و سازمان‌های تخصصی در عرصه مدیریت محلی مانند «دهیاری» مشاهده می‌شود (فیروزآبادی و ایمانی جاجرمی، ۱۳۹۱: ۶۲).

موفقیت و شکست هر سازمان در دستیابی به اهداف و انجام وظایفش متکی به مدیریت آن است. روستا نیز به‌مثابه یک «سازمان فضای زیست - فعالیت» از آن مستثنا نیست. امروزه، مدیریت روستایی ابزاری بسیار مهم در راستای توسعه روستایی است و قطعاً بدون به‌کارگیری مدیریت روستایی در جریان توسعه روستایی، پیشبرد این امر با مشکلات بسیار روبه‌رو می‌شود. گره مدیریت روستایی در ایران طی چند دهه گذشته و شاید در یک صد سال اخیر در ابعاد سیاسی، اجتماعی، اقتصادی و فرهنگی یکی از مهم‌ترین و حساس‌ترین معضلات و چالش‌های برنامه‌ریزان و متخصصان بوده است.

این مسئله همان قدر که در هر کدام از ابعاد آن اهمیت فوق‌العاده دارد، برای روستا و روستاییان نیز که به گفته لمبتون، اساس حیات اجتماعی ایران بر آنها استوار است، حائز اهمیت می‌باشد (قدیری معصوم و ریاحی، ۱۳۸۳: ۱). بررسی تحولات روستایی پیش از مشروطیت نشان می‌دهد که تا هنگام پیدایش نخستین نشانه‌های دولت به مفهوم امروزی آن در ایران و تأسیس نهاد قانون‌گذاری که به تعریف هویت‌های حقوقی پردازد، تحولات روستاهای ایران متأثر از وضعیت اداره کشور و متکی بر قوانین عرفی ناشی از شرایط فرهنگی، دینی، سیاسی و اجتماعی بوده است. در این دوران، مدیریت روستایی به شیوه‌ها و شکل‌های سنتی با محوریت کدخدا امور عمومی ده خود را اداره می‌کرد. اما به تدریج با شکل‌گیری انجمن عمران ده در سال ۱۳۳۴ و انجمن ده در سال ۱۳۳۵، مدیریت روستایی وارد مرحله‌ای جدید شد که با بهره‌گیری از کدخدا به‌عنوان بازوی اجرایی به اعمال سیاست‌های توسعه روستایی می‌پرداخت. بعد از انقلاب اسلامی، وظیفه مدیریت روستایی بر عهده شورای اسلامی روستا قرار گرفت که جایگزین انجمن ده شده بود اما به مدت بیست سال، بدون بازوی اجرایی به فعالیت خود ادامه داد (عمادی، ۱۳۷۹: ۲۲۰). در برنامه سوم توسعه اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی کشور، رویکرد تمرکززدایی از وظایف دستگاه‌های دولتی یکی از رویکردهایی است که در عرصه جهانی تجربه شده است. از جمله راهکارهای عملی و اجرایی این رویکرد می‌توان اصلاح ساختار و نظام اداری، منطقی کردن حجم و اندازه دولت، تقویت نهادها و سازمان‌های عمومی غیردولتی و در مجموع، واگذاری تصدی‌گری‌های اجتماعی و اقتصادی غیرضرور به نهادهای محلی را یادآور شد (قدیری معصوم و ریاحی، ۱۳۸۳). اگرچه بعد از پیروزی انقلاب اسلامی ایران، تشکیلاتی با عناوین شورای اسلامی، خانه همیار، دفتر عمران روستایی و مانند اینها در روستاها شکل گرفتند، ولی به دلیل نداشتن زمینه‌های لازم و سازمان‌های اجرایی مرتبط چندان توفیقی به دست نیاوردند. به دلیل این نابسامانی‌ها، در سال ۱۳۷۷، «قانون تأسیس دهیاری‌های خودکفا در روستاهای کشور» به تصویب رسید (مهدوی و نجفی کانی، ۱۳۸۴: ۲۱). وظیفه دهیاری‌ها در جایگاه سازمان عمومی غیردولتی که اداره امور محلی را با نظارت

روستاییان از طریق شوراهای اسلامی روستا به انجام می‌رسانند، در حوزه و عرصه امور عمومی و خدمات عمومی تعریف شده است (محمدی، ۱۳۸۹: ۳۹). تأسیس دهیاری در روستاها را می‌توان نقطه عطفی در تاریخ مدیریت روستایی به‌شمار آورد. هر چند، این نهاد بخش عمده مشکلات کلان مدیریت روستایی را مرتفع کرده است، اما همچنان مسائل و مشکلاتی فراوان وجود دارد که با در نظر گرفتن تجارب تاریخی و شناخت ابعاد مختلف مدیریت و همچنین، شناسایی نقاط ضعف و قوت دهیاری‌ها، باید برطرف شود. جایگاه دهیاری‌ها در مدیریت و توسعه روستایی ارزیابی عملکرد را برای آنها ضروری می‌کند که در صورت اجرای صحیح آن، بسیاری از هزینه‌ها کاهش می‌یابد و با شناسایی نقاط قوت و ضعف، زمینه کارایی و کارآمدی آنها را در انجام وظایف آنها فراهم می‌آورد (رضوانی و همکاران، ۱۳۹۲: ۲۰۰). در حال حاضر، در بسیاری از روستاهای کشورمان، علی‌رغم وجود قابلیت‌های زیاد در زمینه توسعه، فضاهای موجود نشانگر توسعه‌نیافتگی و محرومیت است؛ این وضعیت ایجاب می‌کند که در برنامه‌ریزی توسعه روستایی، به‌کارگیری الگوی مدیریت محلی به روش مشارکتی در قالب محور مطالعات و برنامه‌ریزی‌های توسعه روستایی مورد توجه قرار گیرد (استعلاجی، ۱۳۹۱: ۲۴۰)، زیرا مطالعات نشان می‌دهد که امروزه، دهیاران به‌عنوان مدیریت روستایی از عملکرد مؤثر برخوردار نیستند؛ عواملی مانند تحصیلات پایین دهیاران، نبود برنامه مصوب پنج‌ساله در دهیاری‌ها، عدم مشارکت مردم در طرح‌های عمرانی، و مشکلات مالی و اعتباری دهیاری‌ها در ناکارایی عملکرد آنها تأثیرگذار بوده است (رضوانی و همکاران، ۱۳۹۲: ۱۹۹).

در ایران، در زمینه دهیاری‌ها مطالعاتی انجام شده است. با توجه به هدف و محدوده موضوعی تحقیق حاضر، به مرور برخی مطالعات صورت‌گرفته در گذشته پرداخته شده است.

بدری و نعمتی (۱۳۸۶)، در مطالعه‌ای با عنوان «ارزیابی نقش کارکردی نظام نوین روستایی»، به ارزیابی کارایی دهیاری‌های ایجادشده در روستاهای کوچک در مقایسه با روستاهای بزرگ پرداخته و در پی پاسخ بدین پرسش‌ها بوده است که «آیا اصولاً

تأسیس دهیاری‌ها در این دسته از روستاها متناسب با اهداف متصور بوده است؟» و «آیا عامل جمعیت به‌عنوان ملاک ارائه خدمات در قالب دهیاری از کارایی لازم برخوردار است؟». نتایج تحقیق آنها در استان گلستان، با بهره‌گیری از روش مطالعه توصیفی-تحلیلی، نشان می‌دهد که عوامل ساختاری، اجتماعی و اقتصادی رابطه تنگاتنگ با میزان موفقیت دهیاری در روستاهای کوچک دارند؛ همچنین، دهیاری‌ها در روستاهای پرجمعیت، به‌دلیل دریافت سرانه اعتباری بیشتر، موفق‌تر از روستاهای کوچک عمل کرده‌اند. مهدوی و نجفی‌کانی (۱۳۸۴)، در تحقیقی با عنوان «دهیاری‌ها، تجربه‌ای دیگر در مدیریت روستایی ایران»، با بررسی مسائل مدیریتی روستا در ایران و تبیین چگونگی تشکیل دهیاری‌ها، به تجزیه و تحلیل نقاط قوت و ضعف آنها در قالب مطالعه موردی و بیان عملکرد دهیاری‌ها در فعالیت‌های عمرانی و خدماتی در استان آذربایجان غربی پرداخته و بدین نتیجه رسیده‌اند که امروزه، دهیاری‌ها می‌توانند نقشی بسیار مهم را در راستای توسعه روستایی به‌ویژه اوضاع کالبدی روستا ایفا کنند. حسنونند و حسنونند (۱۳۸۹)، در تحقیقی به بررسی موانع توفیق و کارکردهای دهیاری‌ها در شهرستان سلسله استان لرستان پرداخته‌اند؛ یافته‌های این تحقیق نشان داد که متغیر موانع و مشکلات اجرایی و پشتیبانی بیشترین تأثیر را در عدم توفیق دهیاری‌ها دارند و مشکلات مالی، اجتماعی، مشکلات مربوط به شخص دهیار و مشکلات قانونی در رده‌های بعدی جای می‌گیرند. چوبچیان و همکاران (۱۳۸۶)، در مطالعه‌ای به بررسی عوامل مؤثر بر عملکرد دهیاری‌ها در استان گیلان پرداخته و چنین نتیجه گرفته‌اند که متغیرهای همکاری با سازمان‌ها، رضایت شغلی دهیار، همکاری شوراهای اسلامی، مشارکت مردمی، میزان شرکت دهیاران در کلاس‌های آموزشی، تجهیزات و امکانات دهیاری، درآمد دهیار، موقعیت مکانی روستا، مشورت دهیار با رهبران محلی و اعضای شورا، داشتن سابقه مدیریت روستایی در خانواده و انگیزه دهیار برای توسعه روستا، به‌ترتیب، بیشترین اثر را بر عملکرد دهیاری‌های استان گیلان داشتند. به‌باور قدیری معصوم و ریاحی (۱۳۸۳) در پژوهشی با عنوان «بررسی محورها و چالش‌های

مدیریت روستایی در ایران»، با وجود مشارکت روستاییان در دوران پس از انقلاب در مدیریت روستایی، در عمل، در دو مقطع قبل و بعد از انقلاب، مدیریت روستایی با موفقیت‌ها و چالش‌هایی روبه‌رو بوده‌اند؛ همچنین، این پژوهشگران مشکلات دهیاری‌ها را تأمین منابع مالی پایدار، عدم ضمانت اجرایی، نیاز به آموزش‌های تخصصی و سازوکارهای مشارکت مردم روستا، عدم مدیریت واحد روستایی، عدم توجه به فرهنگ مدنی و سرمایه اجتماعی، فقدان تجهیزات، ابزارها و تأسیسات می‌دانند. مالکی و شوکتی آقمقانی (۱۳۹۰)، در مطالعه‌ای درباره فرصت‌ها و تهدیدهای موجود برای زنان در عرصه مدیریت روستایی ایران، بدین نتیجه رسیدند که مشکلات رفت و آمد، مشکلات ارتباط‌گیری با مسئولان، عدم حمایت شورا و مسئولان و به‌وجود آمدن مشکلاتی برای اعضای خانواده زنان دهیار از مهم‌ترین تهدیدهایی است که زنان با حضور در عرصه مدیریت روستایی با آن مواجه‌اند. بر اساس پیش‌نگاشته‌ها، بررسی‌ها و مشاهدات اولیه میدانی و مصاحبه با دهیاران و کارشناسان امور روستایی، چارچوب نظری پژوهش به صورت شکل ۱ تبیین شد.

مطالعه حاضر با هدف واکاوی چالش‌های پیش روی عملکرد مؤثر دهیاری‌ها از دیدگاه خود دهیاران در توسعه روستایی استان فارس به دنبال پاسخ‌گویی به سؤالات زیر است:

- ۱- ویژگی‌های فردی، اجتماعی و اقتصادی دهیاران مورد مطالعه کدامند؟
- ۲- چالش‌های پیش روی عملکرد مؤثر دهیاری‌ها کدامند؟
- ۳- چه راهکارهایی را می‌توان برای رفع چالش‌های پیش روی دهیاری‌ها ارائه داد؟

شکل ۱- مدل نظری چالش‌های پیش روی عملکرد مؤثر دهیاری‌ها

مواد و روش‌ها

تحقیق حاضر از لحاظ میزان و درجه کنترل متغیرها، غیرآزمایشی و توصیفی، از لحاظ نحوه گردآوری داده‌ها، میدانی و در نهایت، به لحاظ قابلیت تعمیم یافته‌ها، از نوع پیمایشی محسوب می‌شود. جامعه آماری تحقیق را تمامی دهیاران در استان فارس تشکیل می‌دادند که ۱۲۳۱ نفر بودند. برای تعیین حجم نمونه، از رابطه کوکران استفاده شد، که با استفاده از آن، تعداد نمونه ۱۱۰ نفر به دست آمد؛ البته برای اطمینان بیشتر، تعداد ۱۴۵ نفر از دهیاران از طریق روش نمونه‌گیری خوشه‌ای چندمرحله‌ای و در مرحله آخر، به صورت تصادفی ساده برای انجام تحقیق پرسشگری شدند.

$$n = \frac{N(t.s)^2}{Nd^2 + (t.s)^2} \quad n = \frac{1231 (1.96 \times 1.12)^2}{(1231 \times 2^2) + (1.96 \times 1.12)^2} = 110$$

برای این کار، در مرحله اول، سه شهرستان داراب، فسا و مرودشت به صورت تصادفی انتخاب شدند و در مرحله دوم، با توجه به جمعیت دهیاران در هر شهرستان به

صورت متناسب، نمونه‌ها تخصیص داده شد و در مرحله سوم نیز پس از مشخص شدن حجم نمونه در هر شهرستان، بر اساس فهرست دهیاری‌های موجود، به صورت تصادفی نمونه‌های مورد مطالعه انتخاب شدند. ابزار گردآوری داده‌های تحقیق پرسشنامه بود که از دو بخش مشخصه‌های فردی و حرفه‌ای پاسخ‌گویان و دیدگاه آنها درباره میزان اهمیت هر کدام از چالش‌های پیش روی عملکرد مؤثر دهیاری‌ها تشکیل شده بود؛ این متغیرها از طریق بررسی و مرور ادبیات نظری در حیطه مسئله پژوهش و مصاحبه حضوری و نیمه‌ساختارمند با دهیاران و همچنین، مصاحبه‌هایی با کارشناسان مدیریت روستایی شناسایی و استخراج شده بودند. برای اندازه‌گیری بخش دوم پرسشنامه، از طیف لیکرت پنج‌سطحی (از خیلی کم = ۱ تا خیلی زیاد = ۵) استفاده شد. اعتبار پرسشنامه با نظر پانل متخصصان و کارشناسان در زمینه موضوع پژوهش مورد تأیید قرار گرفت و برای تعیین قابلیت اعتماد ابزار تحقیق، پیش‌آزمون (شامل ۳۵ نفر خارج از نمونه اصلی) انجام گرفت؛ مقدار آلفای کرونباخ محاسبه شده برای مقیاس چالش‌های پیش روی عملکرد مؤثر دهیاری‌ها در حدود ۰/۹۱۵ بود که بدین ترتیب، پایایی ابزار تحقیق قابل قبول تشخیص داده شد. تجزیه و تحلیل داده‌ها با استفاده از نرم‌افزار SPSS نسخه ۱۸ صورت گرفته و نتایج تحقیق در دو بخش توصیفی (شامل فراوانی، درصد فراوانی، میانگین، انحراف معیار و ضریب تغییرات) و استنباطی (تحلیل عاملی) ارائه شده است.

جدول ۱- تعداد افراد جامعه آماری و حجم نمونه

شهرستان	تعداد دهیار	تعداد نمونه انتخاب شده
مرودشت	۱۵۴	۷۲
داراب	۹۷	۴۵
فسا	۶۰	۲۸
جمع	۳۱۱	۱۴۵

مأخذ: یافته‌های تحقیق

نتایج و بحث

ویژگی‌های فردی و حرفه‌ای دهیاران

بر اساس یافته‌های به‌دست آمده، میانگین سنی دهیاران حدود ۳۷ سال، سن جوان‌ترین آنها ۲۳ سال و سن مسن‌ترین آنها ۵۶ سال بود؛ از لحاظ جنسیت، ۹۷/۲ درصد دهیاران را مردان و ۲/۸ درصد از آنها را زنان تشکیل می‌دادند؛ از لحاظ وضعیت تأهل، ۹۶/۹ درصد دهیاران متأهل و ۳/۱ درصد مجرد بودند؛ از نظر میزان تحصیلات، ۵۳/۲ درصد مدرک دیپلم، ۱۹/۹ درصد کاردانی، ۲۳/۴ درصد کارشناسی و ۳/۵ درصد نیز کارشناسی ارشد داشتند؛ همچنین، شغل اصلی ۵۶/۷ درصد پاسخ‌گویان دهیاری بوده اما ۴۳/۳ درصد از آنها دهیاری شغل دوم آنها بوده است؛ از نظر سابقه شغل دهیاری نیز بیشترین میزان فعالیت نه سال و کمترین میزان یک سال و میانگین سابقه فعالیت در دهیاری ۵/۵۸ سال بود؛ از نظر وضعیت سکونت، ۸۸/۱ درصد از دهیاران در روستا و ۱۱/۹ درصد در شهر سکونت داشتند؛ وضعیت فعالیت ۷۰/۶ درصد از دهیاران به‌صورت پاره‌وقت و ۲۹/۴ درصد به‌صورت تمام‌وقت بود؛ همچنین، ۷۳/۹ درصد از دهیاران بیش از چهار بار در سال در دوره‌های آموزشی ویژه دهیاران شرکت داشته‌اند. نتایج به‌دست آمده در مورد میزان مشورت دهیاران با افراد و گروه‌های مختلف در روستا نشان می‌دهد که ۴/۱ درصد از پاسخ‌گویان در حد کم، ۲۵/۵ درصد در حد متوسط، ۵۲/۴ درصد در حد زیاد و ۱۷/۹ درصد در حد خیلی زیاد با افراد و گروه‌های مختلف در روستا مشورت داشتند.

اولویت‌بندی چالش‌های پیش رو از دیدگاه دهیاران

به‌منظور تعیین میزان اهمیت هر کدام از سازه‌ها در قالب متغیرهای چالش‌های پیش روی عملکرد مؤثر دهیاری‌ها، از میانگین، انحراف معیار و ضریب تغییرات استفاده شد (جدول ۲). نتایج به‌دست آمده در خصوص میزان اهمیت این چالش‌ها نشان داد که سه گویه ناکافی بودن اعتبارات دهیاری‌ها، انتظارات و توقعات نابجا و بیش از حد مردم از دهیاران و نرخ بالای بیکاری در روستا، به‌ترتیب، سه چالش مهم و گویه‌های عدم دسترسی به راه‌های ارتباطی مناسب، عدم اعتماد مردم به دهیار و عدم وجود طرح هادی در روستا سه چالش دارای کمترین اهمیت را به خود اختصاص دادند.

جدول ۲ - رتبه‌بندی چالش‌های پیش‌رو از دیدگاه دهیاران

رتبه	ضریب تغییرات	انحراف معیار	میانگین	چالش‌ها
۱	۰/۲۶۷	۱/۰۹	۴/۰۹	ناکافی بودن اعتبارات دهیاری‌ها
۲	۰/۲۷۵	۱/۱۰	۴/۰	انتظارات و توقعات ناپیچا و بیش از حد مردم از دهیاران
۳	۰/۲۸۰	۱/۱۰	۳/۹۳	نرخ بالای بیکاری در روستا
۴	۰/۳۰۰	۱/۰	۳/۳۵	تقدیرگرا بودن روستاییان
۵	۰/۳۱۸	۱/۰۲	۳/۲۱	ناکافی بودن افراد متخصص برای انجام پروژه‌ها در روستا
۶	۰/۳۳۳	۱/۳۳	۴/۰	کمبود توان مالی روستاییان برای پرداخت خودیاری
۷	۰/۳۴۸	۱/۱۱	۳/۱۹	باور نداشتن روستاییان به‌عنوان عاملان توسعه از سوی مقامات دولتی
۸	۰/۳۵۸	۱/۳۶	۳/۸۰	درآمد پایین مردم
۹	۰/۳۵۹	۱/۱۷	۳/۲۶	فقدان مطالعه و نیازسنجی در مورد مشکلات روستاییان
۱۰	۰/۳۶۹	۱/۲۱	۳/۲۸	نبود هماهنگی‌های لازم بین سازمان‌های مختلف در روستا
۱۱	۰/۳۶۹	۱/۳۸	۳/۷۴	کمبود کمک‌های مردمی
۱۲	۰/۳۷۸	۱/۲۸	۳/۳۹	کمبود یا نبود تعرفه یا عوارض
۱۳	۰/۳۸۴	۱/۳۷	۳/۵۷	عدم تشکیل جلسه اداری برای رفع مشکلات روستا از سوی سازمان‌ها
۱۴	۰/۳۹۷	۱/۲۹	۳/۲۵	وجود دیوان‌سالاری عریض و طویل اداری
۱۵	۰/۴۰۰	۱/۲۱	۳/۰۴	عدم شناخت مردم از وظایف دهیار
۱۶	۰/۴۱۷	۱/۴۰	۳/۳۶	توجیه نبودن ادارات مختلف با کار دهیاران
۱۷	۰/۴۲۴	۱/۳۴	۳/۱۶	فقدان استقلال دهیاران و سبک مدیریتی بالا به پایین
۱۸	۰/۴۳۵	۱/۳۶	۳/۱۳	نبود فرهنگ مشارکت و کار گروهی در میان مردم روستا
۱۹	۰/۴۳۵	۱/۳۸	۳/۱۷	ناکارایی نظام اعتبارات روستایی
۲۰	۰/۴۴۲	۱/۴۰	۳/۱۷	نبود نهادهای اجتماعی قوی برای حمایت از دهیاران
۲۱	۰/۴۴۴	۱/۴۸	۳/۳۳	جدی نگرفتن مکاتبات دهیاری از سوی سازمان‌ها
۲۲	۰/۴۴۶	۱/۳۷	۳/۰۷	در اختیار نداشتن نیروهای کارآمد در دهیاری
۲۳	۰/۴۵۰	۱/۵۶	۳/۴۷	نبود آیین‌نامه‌های استخدامی برای به‌کارگیری دهیاران

رتبه	ضریب تغییرات	انحراف معیار	میانگین	چالش‌ها
۲۴	۰/۴۵۰	۱/۱۲	۲/۴۶	عدم مشارکت مردم در پرداخت عوارض
۲۵	۰/۴۵۵	۱/۳۵	۲/۹۷	کمبود امکانات بهداشتی در روستا
۲۶	۰/۴۵۶	۱/۲۸	۲/۸۱	تداخل وظایف سازمان‌های دولتی در روستاها
۲۷	۰/۴۵۶	۱/۲۹	۲/۸۳	عدم مشارکت زنان در فعالیت‌های روستایی
۲۸	۰/۴۶۵	۱/۴۶	۳/۱۴	فقدان قدرت اجرایی دهیار
۲۹	۰/۴۷۰	۱/۴۱	۳/۰	مشکل دسترسی به وسایل ارتباطی مانند اینترنت
۳۰	۰/۴۷۶	۱/۵۱	۳/۱۷	عدم حمایت دولت از دهیاری برای جذب تسهیلات مالی و اعتباری بانک‌ها
۳۱	۰/۴۷۹	۱/۳۵	۲/۸۲	ضعف در ساختارها و سیاست‌های موجود در نظام اداری
۳۲	۰/۴۸۴	۱/۳۳	۲/۷۵	اعتقاد مردم به اخذ تصمیمات دهیاران در راستای منافع دولتی
۳۳	۰/۴۸۶	۱/۴۲	۲/۹۲	فقدان طرح جامع توسعه روستا
۳۴	۰/۴۹۰	۱/۴۱	۲/۸۸	عدم برگزاری کلاس‌های آموزشی برای دهیاران و مردم
۳۵	۰/۴۸۹	۱/۳۶	۲/۷۸	فقدان شبکه اطلاع‌رسانی مناسب در روستا
۳۶	۰/۵۰۴	۱/۴۳	۲/۸۴	مشخص نبودن برنامه‌های سازمان شهرداری‌ها و دهیاری‌ها
۳۷	۰/۵۲۲	۱/۴۰	۲/۶۸	موازی بودن فعالیت‌های شوراهای و دهیار
۳۸	۰/۵۶۹	۱/۴۴	۲/۵۳	کم بودن سابقه مدیریتی دهیاران
۳۹	۰/۵۷۴	۱/۷۸	۳/۱۰	نبود وسیله نقلیه در دهیاری
۴۰	۰/۵۸۰	۰/۸۶	۱/۴۹	عدم همکاری مردم و شورا با دهیار
۴۱	۰/۵۹۷	۱/۶۹	۲/۸۳	عدم پوشش بیمه دهیاران
۴۲	۰/۶۴۰	۰/۹۶	۱/۴۹	عدم تمایل مردم به ماندگاری در روستا
۴۳	۰/۷۰۰	۰/۹۰	۱/۲۹	عدم اعتماد دهیار به مردم
۴۴	۰/۷۱۷	۱/۶۸	۲/۳۴	اختلافات قومی و قبیله‌ای در روستا
۴۵	۰/۷۵۵	۱/۴۸	۱/۹۶	عدم دسترسی به راه‌های ارتباطی مناسب
۴۶	۰/۸۳۰	۰/۷۷	۰/۹۳	عدم اعتماد مردم به دهیار
۴۷	۰/۹۱۴	۲/۰۲	۲/۲۱	عدم وجود طرح هادی در روستا

مأخذ: یافته‌های تحقیق

تحلیل عاملی چالش‌های پیش روی عملکرد مؤثر دهیاری‌ها

به منظور دسته‌بندی و استخراج عامل‌های مرتبط با چالش‌های پیش روی عملکرد مؤثر دهیاری‌ها و تعیین مقدار واریانس تبیین‌شده از طریق هر کدام از متغیرها در قالب عامل‌های دسته‌بندی‌شده، از شیوه تحلیل عاملی استفاده شد. برای تشخیص مناسب بودن و اندازه‌گیری انسجام درونی داده‌ها برای بهره‌گیری از شیوه تحلیل عاملی، از شاخص KMO و آزمون بارتلت استفاده شد. محاسبات انجام‌شده نشان داد که انسجام درونی داده‌ها برای بهره‌گیری از شیوه تحلیل عاملی مناسب بوده (KMO برابر با ۰/۶۳۲) و آماره بارتلت نیز برابر با ۳۳۷۳/۲۴۱ به دست آمده، که در سطح یک درصد معنی‌دار است.

جدول ۳- مقدار شاخص KMO و آزمون بارتلت

مجموعه مورد تحلیل	KMO	آزمون بارتلت	سطح معنی‌داری
چالش‌های پیش روی عملکرد مؤثر دهیاران	۰/۶۳۲	۳۳۷۳/۲۴۱	۰/۰۰۰

مأخذ: یافته‌های تحقیق

در این بررسی، با توجه به ملاک کیسر، شش عامل دارای مقدار ویژه بالاتر از یک استخراج شد. وضعیت قرارگیری متغیرها در عوامل، با فرض واقع شدن متغیرهای بار عاملی بزرگ‌تر از ۰/۵ بعد از چرخش عامل‌ها به روش واریماکس و نامگذاری عامل‌ها، در جدول ۴ آمده است. پس از چرخش واریماکس، تعدادی از متغیرها به علت پایین بودن بار عاملی (کمتر از ۰/۵) و در نتیجه، معنی‌دار نبودن همبستگی آنها با دیگر متغیرها، از تحلیل حذف شدند.

جدول ۴- عامل‌های استخراج‌شده چالش‌های پیش روی عملکرد مؤثر دهیاری‌ها همراه با بار عاملی

بار عاملی	متغیرها	عامل
۰/۷۵۲	وجود دیوان‌سالاری عریض و طویل اداری	چالش‌های دیوان‌سالاری
۰/۷۲۴	فقدان استقلال دهیاران و سبک مدیریتی بالا به پایین	
۰/۷۰۴	تداخل وظایف سازمان‌های دولتی در روستاها	
۰/۶۸۷	عدم تشکیل جلسه اداری بین سازمان‌ها، برای رفع مشکلات روستا از سوی سازمان‌های مرتبط	
۰/۶۸۶	موازی بودن فعالیت‌های شوراها و دهیار	
۰/۵۵۶	ضعف در ساختارها و سیاست‌های موجود در نظام اداری	
۰/۵۵۴	مشخص نبودن برنامه‌های سازمان شهرداری‌ها و دهیاری‌ها	چالش‌های برنامه‌ریزی
۰/۵۴۸	جدی نگرفتن مکاتبات دهیاری از سوی سازمان‌ها	
۰/۶۶۴	عدم برگزاری کلاس‌های آموزشی برای دهیاران و مردم	
۰/۶۴۹	به‌کارگیری افراد غیرمتخصص در برنامه‌ریزی روستایی	
۰/۶۱۲	فقدان مطالعه و نیازسنجی در مورد مشکلات روستاییان	
۰/۶۰۹	فقدان طرح جامع توسعه روستا	
۰/۵۹۷	باور نداشتن روستاییان به‌عنوان عاملان توسعه از سوی دهیاران و سازمان‌های ذی‌ربط و دخالت ندادن آنها در برنامه‌ریزی	چالش‌های اقتصادی
۰/۵۹۳	عدم وجود طرح هادی در برخی از روستاها	
۰/۸۴۱	ناکافی بودن اعتبارات دهیاری‌ها	
۰/۸۱۹	نرخ بالای بیکاری در روستا	
۰/۷۶۴	کمبود توان مالی روستاییان برای پرداخت خودیاری	
۰/۶۲۷	کمبود یا نبود تعرفه یا عوارض	
۰/۵۶۹	عدم مشارکت مردم در پرداخت عوارض	چالش‌های فرهنگی - اجتماعی
۰/۸۱۳	عدم تمایل مردم روستا به ماندگاری در روستا	
۰/۷۲۳	نبود فرهنگ مشارکت و کار گروهی در میان مردم روستا	
۰/۶۹۲	عدم همکاری مردم با شورا و دهیار	
۰/۶۸۶	عدم اعتماد روستاییان به دهیار	
۰/۵۲۸	تقدیرگرا بودن روستاییان و اعتقاد به شانس	
۰/۵۰۷	عدم مشارکت زنان در فعالیت‌های روستایی	
۰/۵۰۳	اختلافات قومی و قبیله‌ای در روستا	

بارعاملی	متغیرها	عامل
۰/۶۹۵	عدم وجود تجهیزات و امکانات کافی در محل دهیاری	چالش‌های زیرساختی -
۰/۶۸۵	کمبود امکانات بهداشتی در روستا	تجهیزات
۰/۶۶۷	مشکل دسترسی به وسایل ارتباطی مانند اینترنت	
۰/۶۰۸	نبود وسیله نقلیه در دهیاری	
۰/۵۴۱	عدم دسترسی به راه‌های ارتباطی مناسب	
۰/۶۵۸	عدم شناخت مردم از وظایف دهیار	چالش‌های فقدان
۰/۶۵۳	انتظارات و توقعات نابجا و بیش از حد مردم از دهیاران	شناخت و آگاهی
۰/۶۴۴	توجه نبودن ادارات مختلف با کار دهیاران	

مأخذ: یافته‌های تحقیق

بر اساس جدول ۵، مقدار واریانس جمعی تبیین‌شده از طریق این شش عامل برابر با ۶۶/۶۶ درصد بوده است. بر این اساس، عامل چالش‌های دیوان‌سالاری مهم‌ترین چالش پیش روی عملکرد مؤثر دهیاری‌هاست؛ مقدار واریانس تبیین‌شده از طریق این عامل ۱۳/۱۴۶ درصد بود. عوامل بعدی نیز چالش‌های برنامه‌ریزی، اقتصادی، فرهنگی - اجتماعی، زیرساختی - تجهیزات و فقدان شناخت و آگاهی بودند که به ترتیب، ۱۳/۱۲۳، ۱۲/۶۵۹، ۱۱/۳۸۵، ۱۰/۶۱۸ و ۵/۷۳۶ درصد از واریانس کل را تبیین کردند. عامل‌های استخراج‌شده همراه با مقدار ویژه، درصد واریانس و درصد واریانس جمعی آنها در جدول ۵ آمده است.

جدول ۵- مشخصات عامل‌های استخراج‌شده از تحلیل عاملی

نام عامل	مقدار ویژه	درصد واریانس	درصد جمعی
چالش‌های دیوان‌سالاری	۴/۹۹۲	۱۳/۱۴۶	۱۳/۱۴۶
چالش‌های برنامه‌ریزی	۴/۹۸۷	۱۳/۱۲۳	۲۶/۲۶۹
چالش‌های اقتصادی	۴/۸۷۰	۱۲/۶۵۹	۳۸/۹۲۸
چالش‌های فرهنگی - اجتماعی	۴/۳۲۶	۱۱/۳۸۵	۵۰/۳۱۳
چالش‌های زیرساختی - تجهیزات	۴/۰۳۵	۱۰/۶۱۸	۶۰/۹۳۱
چالش‌های فقدان شناخت و آگاهی	۲/۱۸۰	۵/۷۳۶	۶۶/۶۶

مأخذ: یافته‌های تحقیق

نتیجه‌گیری و پیشنهادها

نتایج تحقیق نشان داد که اکثریت دهیاران منطقه مورد مطالعه از تحصیلات دیپلم (۵۳ درصد) و نیز شماری اندک از تحصیلات دانشگاهی و تحصیلات تکمیلی برخوردارند. از آنجا که سطح تحصیلات دارای نقش مثبت در عملکرد دهیاران است، پیشنهاد می‌شود که اعضای شورای اسلامی و بخشدار در گزینش دهیار دقت لازم را داشته باشند و کسانی را به سمت دهیار انتخاب کنند که سطح سواد و تجربه بیشتری داشته باشد. با توجه به نتایج تحقیق که بر اساس آن، فعالیت ۷۰/۶ درصد از دهیاران مورد مطالعه به صورت پاره‌وقت است، پیشنهاد می‌شود که تمهیداتی اندیشیده شود تا دهیاران به صورت تمام‌وقت فعالیت داشته باشند، چراکه دهیاران پاره‌وقت در اکثر مواقع در محل دهیاری و روستا حضور ندارند و از این رو، فعالیت آنها بسیار کم است.

همچنین، با توجه به نتایج تحقیق که بر اساس آن، مهم‌ترین چالش در عملکرد مؤثر دهیاران چالش دیوان‌سالاری بود، می‌توان برای فائق آمدن بر مشکل دیوان‌سالاری، این نکات را یادآور شد: تفکیک وظایف شوراهای و دهیاری‌ها، جلوگیری از موازی‌کاری سازمان‌های مختلف متولی امور توسعه روستایی، تشکیل جلسه بین سازمان‌های ذی‌ربط در مورد مسائل روستا، انسجام در برنامه‌های سازمان شهرداری‌ها و دهیاری‌ها، و فراهم کردن زمینه‌ای برای تسهیل روابط دهیار با سازمان‌های مرتبط تا دهیاران بتوانند بدون هیچ دغدغه‌ای مسائل و درخواست‌های خود را مطرح کنند.

با توجه به نتایج تحلیل عاملی در زمینه چالش‌های پیش روی عملکرد مؤثر دهیاری‌ها، برنامه‌ریزی دومین چالش پیش رو شناخته شده، بیانگر آنکه فعالیت‌های پراکنده و بدون انسجام در روستاها از چالش‌های جدی پیش روی دهیاران است. از این رو، پیشنهاد می‌شود که با به‌کارگیری افراد متخصص در مسائل روستایی و کشاورزی و انجام مطالعه و نیازسنجی مسائل روستاییان، به تهیه و تدوین طرح جامع روستا پرداخته شود و در روستاهایی که دارای طرح هادی نیستند، مطالعات طرح هادی انجام گیرد و این طرح تهیه شود؛ همچنین، از طریق تشکیل کارگروه‌هایی، نیازهای

آموزشی دهیاران شناسایی و از طریق مراکز آموزشی زمینه‌های لازم برای آموزش دهیاران فراهم شود. افزون بر این، باید توجه کرد که مشارکت مردم از زمینه‌های اصلی توسعه روستایی است؛ در نتیجه، باید با ایجاد و تقویت نهادهای مشارکتی، مردم را در تمامی مراحل مطالعه نیازسنجی، تهیه طرح جامع، تصمیم‌گیری، و برنامه‌ریزی و اجرای طرح‌های روستا مشارکت داد.

بر اساس نتایج به‌دست آمده، سومین عامل از مجموعه چالش‌های پیش روی عملکرد مؤثر دهیاری‌ها چالش اقتصادی شامل مواردی مانند کم بودن اعتبارات دهیاری‌ها، نرخ بالای بیکاری در روستا، عدم توان مالی روستاییان برای پرداخت خودیاری و عدم مشارکت مردم در پرداخت عوارض است. هرچند، دهیاری‌ها نهادهای مردمی و غیردولتی به‌شمار می‌روند و نباید به اعتبارات دولتی متکی باشند، اما از آنجا که روستاییان توان پرداخت خودیاری و تأمین اعتبار دهیاری‌ها را ندارند، لازم است تمهیداتی در این زمینه اندیشیده شود؛ از این رو، پیشنهاد می‌شود که برای افزایش درآمد دهیاری‌ها و تأمین اعتبار، در مرحله اول، تخصیص وجوه از سوی دولت افزایش یابد و در مرحله دوم نیز دولت دهیاری‌ها را در راه کسب درآمد از طریق اجرای طرح‌های اقتصادی در روستاها حمایت کند.

چهارمین عامل از مجموعه چالش‌های پیش روی عملکرد مؤثر دهیاری‌ها چالش فرهنگی - اجتماعی شامل نبود فرهنگ مشارکت در روستا، عدم همکاری مردم با دهیار، عدم اعتماد روستاییان به دهیار، عدم مشارکت زنان در امور روستایی و اختلافات قومی و قبیله‌ای در روستاست. از آنجا که مشارکت و همکاری مردم با دهیار در زمینه‌هایی چون تأمین نیروی انسانی برای انجام پروژه‌های روستا و ارائه کمک‌های مالی دارای نقشی مؤثر در بهبود کارکرد دهیاری‌ها در توسعه روستاهاست، پیشنهاد می‌شود که برای افزایش این‌گونه مشارکت‌های مردمی و همچنین، ایجاد اعتماد مردم به دهیار و کاهش اختلافات قومی و قبیله‌ای در روستا، رهبران، ریش‌سفیدان و افراد تأثیرگذار محلی به تشویق و ترغیب مردم برای مشارکت در امور روستا پردازند؛ همچنین، رسانه‌های

گروهی برنامه‌هایی را در راستای ایجاد انگیزه مشارکت، اعتماد بین اهالی روستا و کاهش اختلافات قومی و قبیله‌ای در جوامع محلی در دستور کار خود قرار دهند.

بر اساس نتایج به دست آمده، پنجمین عامل از مجموعه چالش‌های پیش روی عملکرد مؤثر دهیاری‌ها چالش زیرساختی - تجهیزات بوده که دربرگیرنده عدم وجود تجهیزات کافی در محل دهیاری، کمبود تجهیزات در روستا، نبود وسیله نقلیه در دهیاری و مشکل دسترسی به وسایل ارتباطی مانند اینترنت است. از آنجا که یکی از وظایف سازمان شهرداری‌ها و دهیاری‌های کشور پشتیبانی و تجهیز دهیاری‌ها به تجهیزات عمرانی و خدماتی است، با توجه به هزینه‌بر بودن تهیه تجهیزات و محدودیت منابع اعتباری سازمان، پیشنهاد می‌شود که این سازمان روستاهایی را به عنوان روستاهای مرکزی انتخاب کنند که واجد شرایط دریافت تجهیزات و نیز ارائه خدمت به روستاهای همجوار باشند و بتوانند حداکثر گستره فضایی و جمعیتی از روستاهای مجاور را زیر پوشش قرار دهند؛ و دهیاری‌های این روستاها را به اندازه کافی تجهیز کنند تا بتوانند به گونه‌ای شایسته به ارائه خدمات بپردازند، و از ارائه تجهیزات پراکنده و محدود به همه دهیاری‌ها که چه بسا کارآیی لازم را ندارند، بپرهیزند.

نتایج تحقیق حاضر نشان داد که ششمین عامل از مجموعه چالش‌های پیش روی عملکرد مؤثر دهیاری‌ها چالش فقدان شناخت و آگاهی بوده که دربرگیرنده مواردی مانند عدم شناخت مردم از وظایف دهیار، انتظارات و توقعات نابجا و بیش از حد مردم از دهیاری‌ها و توجه نبودن ادارات مختلف با امور دهیاران است. بر پایه مطالعات میدانی، بسیاری از دهیاران اظهار داشتند که مردم روستا شناختی نسبت به وظایف دهیار ندارند و از این رو، گاه از دهیاران انتظارات و توقعات نابجا دارند. بر این اساس، پیشنهاد می‌شود که برنامه‌های آموزشی و فرهنگی از طریق برگزاری کلاس‌های آموزشی در روستا برای روستاییان و همچنین، ارائه برنامه‌هایی از طریق رسانه‌های گروهی برای آشنایی مردم و ادارات مرتبط با امور روستا با وظایف دهیاران در دستور کار مسئولان ذی‌ربط قرار گیرد.

منابع

- استعلاجی، علیرضا (۱۳۹۱)، «بررسی الگوی مدیریت روستایی در ایران با تأکید بر مدیریت محلی و مشارکتی دهیاری‌ها»، *جغرافیا*، دوره جدید، سال ۱۰، شماره ۳، صص ۲۳۹-۲۵۸.
- بدری، سیدعلی و نعمتی، مرتضی (۱۳۸۶)، «ارزیابی نقش کارکردی نظام نوین مدیریت روستایی، مقایسه تطبیقی دهیاری‌های فعال در روستاهای کوچک و بزرگ، مطالعه موردی: استان گلستان». *پژوهش‌های جغرافیایی*، سال ۳۹، شماره ۵۹، صص ۱۶۱-۱۷۶.
- چوبچیان، شهلا؛ کلاتری، خلیل؛ و شعبانعلی فمی، حسین (۱۳۸۶)، «عوامل مؤثر بر عملکرد دهیاری‌های استان گیلان». *فصلنامه روستا و توسعه*، سال ۱۰، شماره ۲، صص ۸۷-۱۰۷.
- حسنوند، احسان و حسنوند، اسماعیل (۱۳۸۹)، «تجربه دهیاری‌ها، موانع توفیق و کارکردهای آنها: مطالعه موردی دهیاری‌های شهرستان سلسله در استان لرستان». *فصلنامه روستا و توسعه*، سال ۱۴، شماره ۲، صص ۱۳۹-۱۶۴.
- رضوانی، محمدرضا؛ محمدی، سمیه؛ و پیری، صدیقه (۱۳۹۲)، «ارزیابی عملکرد دهیاری‌ها با استفاده از مدل چارچوب عمومی ارزیابی (CAF) (مطالعه موردی: شهرستان دهلران)». *پژوهش‌های جغرافیای انسانی*، دوره ۴۵، شماره ۱، صص ۱۹۹-۲۱۶.
- عمادی، محمدحسین (۱۳۷۹)، *توسعه روستایی و مدیریت توسعه روستا و نقش شوراهای اسلامی در آن*. تهران: معاونت ترویج و مشارکت جهاد کشاورزی.
- فیروزآبادی، سیداحمد و ایمانی جاجرمی، حسین (۱۳۹۱)، «وضعیت رضایت روستاییان و عوامل مرتبط با آن از عملکرد دهیاری‌ها (مطالعه موردی: روستاهای استان قزوین)». *پژوهش‌های روستایی*، سال ۳، شماره ۱، صص ۶۱-۹۱.
- قدیری معصوم، مجتبی و ریاحی، وحید (۱۳۸۳)، «بررسی محورهای چالش‌های مدیریت روستایی در ایران». *پژوهش‌های جغرافیایی*، سال ۳۶، شماره ۵۰، صص ۱۷۷-۱۹۸.
- مالکی، رسول و شوکتی آملقانی، محمد (۱۳۹۰)، «زنان در عرصه مدیریت روستایی ایران؛ فرصت‌ها و تهدیدها». *مجموعه مقالات اولین همایش ملی جغرافیا و برنامه‌ریزی توسعه روستایی*، دانشگاه فردوسی مشهد، آذر ۱۳۹۰.
- محمدی، سمیه (۱۳۸۹)، *ارزیابی عملکرد دهیاری‌ها در توسعه روستایی با استفاده از مدل CAF (مطالعه موردی شهرستان دهلران)*. پایان‌نامه کارشناسی ارشد برنامه‌ریزی روستایی. تهران: دانشکده جغرافیا، دانشگاه تهران.
- مهدوی، مسعود و نجفی کانی، علی‌اکبر (۱۳۸۴)، «دهیاری‌ها، تجربه‌ای دیگر در مدیریت روستاهای ایران (نمونه موردی: دهیاری‌های استان آذربایجان غربی)». *پژوهش‌های جغرافیایی*، سال ۳۸، شماره ۵۳، صص ۲۱-۴۰.

Mahdidost, Hossein (2004), *Role of Local Community and Institutions in Integrated Rural Development in Iran*. Tehran: Ministry of Jihad for agriculture.

Archive of SID